

ПРО ШЕВЧЕНКА, ЯК ПЕДАГОГА

Який же з Шевченка педагог? — скажете ви, — хіба тому він педагог, що написав відомі всім слова: «учитесь, брати мої» й т. п.? Так, сього занадто мало для того, щоб дістати право іменуватись педагогом у певнім значінні і сього слова, хоч, правду кажучи, оті слова до братів варті цілої науково-педагогічної розправи іншого і вченого педагога, бо, хоч і коротко, але яскраво висловлюють цілий світогляд поета, його нехибне розуміння справи народної освіти, стверджене потім цілим рядом визначних педагогів.

*Орю
Свій переліг, убогу ниву.
І сію слово.
(Т.Г. Шевченко)*

Отже, повторюємо, сього замало, й ми не наважилися б ужити такої цілком зайвої натяжки, пишучи, як про педагога, про того, хто за життя свого паче всього ненавидів фальш і лицемірство. І коли ми поставили в початку сього начерку оті два слова, то через те, що і в житті нашого незабутнього Кобзаря був епізод, котрий як найкраще показує, що жива душа поетова й чуле серце його гостро відчували темноту рідного люду й запалювались бажанням прийти на поміч йому, тому людові. Не один, певне, читач здивується, коли ми зазначимо що року 1861-го Шевченко видав у Петербурзі **«Буквар Южноруський»**, та ще й склав його сам.

Отже нам і хотілося коротко переказати історію того «Букваря». З біографії, уміщених у виданих творах поетових та по Газетах кожний бачив, що в ті часи, коли жив поет, народної ж освіти, в тім розумінні, до якого ми звикли тепер, не було зовсім, і вважалась вона цілком непотрібною. Простий люд, крепаків, призначено було до чорної роботи на панів, і письменність і для нього вважалась зайвою, навіть шкодливою. Важко приходилося душі, що прагнула світла, що бажала вибитись по-над звичайний рівень. Найяскравішим доказом сього є дитинство Шевченкове. Ось як, напр., згадує поет про своє поневіряння:

Давно те минуло, як мала дитина.

Сирота в рядніні, я колись блукав

Без свити, без хліба, по тій Україні,

Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.

Давно те минуло, як тими шляхами,

Де йшли гайдамаки, — малими ногами

Ходив я та плакав, та людей шукав,

Щоб добру навчили...

Шкіл не було. Коли хто з кріпаків, визнаючи користь від грамоти, хотів учить своїх дітей, то мусив оддавати їх «до п'яного дяка в науку», а вчиття там починалося з того, що дяк перш за все препоручав новакові «носити воду школярам». Дяк пильнував тільки про те, щоб учить своїх допитливих учнів складів та читання так-сяк церковного друку. Жадоба до іншого вважалася таким педагогом примхою, і хто мав її, то мусив задовольняти по бур'янах та по рівчаках, ховаючись від п'яного дякового ока. «Давно те діялось», — пише А. О. Козачковському Шевченко з Орської кріпости (1847 р.), —

І великого народолюбця мучило се через усе його життя. Він власними очима бачив гірке становище рідного люду, на власній шкірі спробував, як важко дістається освіта, бачив і знав про красу й багатство рідної словесності, тямив силу й міць рідного слова в справі відродження, але відчував і своє безсилля допомогти чимсь, щось заподіяти, аби усунути ту темноту людську, визволитись з-під кріпацької кормиги й поліпшити духовий і матеріальний добробут, зберегти навіки найкоштовніший скарб — рідну мову, рідне слово. Тільки могутна віра в перемогу правди над кривдою, світла над темрявою наливала боляще серце поетове бадьорістю, сповняли його святим натхненням і примушували жити на світі, а не впасти під вагою хреста, якого випало йому нести в житті. І він вірив, ніс... Він вірив у геній народу, бо вірив у велику силу слова, рідного слова.

*Малих отих, рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.*

*Поет вірив, що
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Цілющою водою вмита,
Прокинеться.*

Він, як пророк, прозрівав у далеку будучину і знав, що все одміниться, що темнота народна — річ тимчасова, витворена штучно, заради інтересів привілейованої меншості. Думки про се не кидають Шевченка і в неволі, кола він і сам був скутий і фізично й духово.

*Недавно я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало, —*

так пише він своїй духовій доні, Маркові Вовчкові. А у віршах до Гоголя плаче над тим, що думки його не доходять до тих, кому найпотрібніші вони:

*За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга розриває,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому, серці — може й Бог не бачить.
Кому ж її поважу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Велике слово?*

Шевченко заглядає глибоко в минувшину й бачить на прикладах історії, що ніхто не в силі того вробити, не тільки тоді, коли те слово правдиве є власністю народною, а навіть тоді, коли його несе одна впевнена, непохитна людина. Наприклад:

*Гуса
Ченці осудили,
Запалили...
Та Божого Слова не спалили, —
Не вгадали, що вилетить*

*Орел із-за хмари,
Замість гуся, — і розклює
Високу тіару.*

То хіба ж можна було скути або спалити мову цілого великого народу? Даремна річ.

Поет, що «свою Україну любив», що ладен був «за неї душу погубити», знав, яке значіння має для народу його рідне слово, його творчість. Він знав, що воно не загине, а творчість потребує тільки добрих умов і розвитку.

Любов до рідного слова виходила у поета з органічної, стихійної любови до рідного краю. Він ганьбив усіх тих, хто цурався його, й безсмертними віршами, повними палкого обурення, навіки затаврував т. з. перевертнів. Саме життя поетове було недосяжним зразком того, як треба ставитись до всього рідного. «Значіння нашого поета, — казав у надгробній промові М. Чалий, — як у житті, так і в літературі південно-російській, величезне. Попередники Шевченкові, пародуючи мову й народність нашу, не допомагали розвитку молодій українській словесности, а навпаки — своїм перекривлянням допомагали тільки нашим ворогам глузувати з народних звичаїв і особливостей народної вдачі, роблячи нащадка славетного козацтва якимсь ідіотом в людських очах... Поезія Шевченка розітнулася високою піснею по всьому славянському світові, упевнила в здатности українця до вищого поетичного розвитку навіть і тих, що маючи вуха, щоб слухати, не слухають, маючи очі, щоб бачити, не бачуть».

Школи тільки треба було, рідної школи!.. Шевченко знав се, і, коли перед визволенням народу з кріпацької неволі почався деякий рух і спроможність відкривати для народу недільні школи, він не міг заспокоїтись.

6-го листопаду (1860 р.) він пише до Чалого, просячи повідомити «в ім'я Боже, що робиться в наших воскресних школах?» А тим часом береться komponувати шкільний буквар. Піклування про народну освіту не було чимсь новим у Шевченка. Хоча під той час скрізь по Росії люди інтелігентні взялися до освіти народу, але у Шевченка запопадливе дбання про народну освіту ми бачимо ще з початку р. 1849 (?). Ще тоді він перейнявся певною думкою, що освіта народна була перша, велика й найважливіша потреба на Україні. Незадовільнивши тієї потреби, неможна дійти до духово-морального і матеріального добробуту. Без освіти і культура річ неможлива. Ще більш переймається він сією святою думкою, ставши братчиком Кирило-Мефодіївського товариства, яке в головах своєї праці і роботи становило народну освіту. І до останньої години свого віку поет міцно тримався сього погляду і за кілька днів до смерті працював у сфері народної освіти*. Шевченко був глибокий націоналіст український з широкими поглядами на національне питання. Свою національність і її мову він любив понад усе. Він вболівав, що на Україні нема доброї школи національної, а така, яка є, «навчить всього, oprіч знання рідної мови».

Шевченко зрадів вельми, коли Куліш видав свою «Граматку», і глянув на неї, як на перший промінь світла, що сяє в народній масі, темній, задавленій кріпацтвом. Ще більш радів він, коли на Україні р. 1858—60 знявся рух і праця коло недільних шкіл, рух той, дійсно, був значний: в такому невеликому місті, як Полтава, було тоді зорганізовано п'ять недільних, дві суботніх задля жидів і одна щоденна школа задля народа. Навіть невеличкі повітові міста заводили в себе хлоп'ячі і дівочі школи недільні. В Кременчуці коло шкіл запопадливо працював Петро Стронін; в Хоролі — Модест Димський; в Лубнах — Шевич; в Херсоні — Коленко Надежда; в Червигіві — Гризна і т. п. Ледве чи було на Україні таке місто, б не було школи недільної. Тоді сама собою стала очевидною потреба книжок українських і науки мовою українською.

І з'явилися українські букварі, спершу Кулішова Граматка, а потім у Полтаві О. Строніна. Остання Шевченка не вдовольняла.

«Скажіть мені, — говорив він одному своєму знайомому, — за для кого вона написана? Я не знаю, за для кого, але не за для тих, кого треба навчати розуму?» Поет взявся komponувати елементарні книжки задля народа і скомпонував свій «Южно-Русский Буквар». Буквар той займає 24 сторінки, in 32; заведено туди «Отче Наш», молитву Єфрема Сірина і Символ Віри. Через те і мусив він перейти через дві цензури — світську і духову. Остання почала була змагатися. Мусив хворий Шевченко надягати фрак і їхати до петербурзького митрополита Сидора та благати дозволу. Митрополит не відмовив, і 21 листопаду цензура дала дозвіл друкувати Буквар.

Після Букваря Шевченко гадав скомпонувати і видати арифметику такої величини І на таку ж ціну, 3 коп., як і Буквар; потім етнографію і географію по 5 коп., далі історію України по 10 коп. за примірник. «Як би Біг поміг отсе мале діло зробити, то велике і само зробилось би», — писав він до Чалого 4 січня р. 1861.

Коли Букварь був надрукований, Шевченко, не виходячи вже через недугу з хати, взявся розсилати його по Україні. Тисячу примірників він відіслав у Полтаву до Ткаченка, щоб відіслав тому, хто кермує недільними школами. Другу тисячу прислав у Київ до М. К. Чалого, пишучи до нього: «я і чув, і читав, що митрополит Арсеній (Москвин) дуже возревнував о сільських школах і жалкує, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій Буквар і як вподобає, то я пришлю хоч 3000, звичайно, за гроші бо се не моє добро, а добро наших убогих воскресив шкіл». А ті 1000 примірників прохав д. Чалого розпустити по повітових та по сільських школах.

Прокладаючи таку надію на Арсенія, Шевченко не відав, що отець Москвин був запеклий обруситель і ворог світської освіти. Про школи він «ревнував» тільки про парафіяльні, та й то більш як про декорацію свого піклування, а тим часом змагався і словом, і ділом проти організації по селах Київщини світських шкіл. По його наказу Київська консисторія видала (правда вже після смерті Шевченка) за № 5955 такий циркуляр, щоб потай оповістити попів, аби вони усіми силами не давали дирекції світських шкіл заводити свої школи по селах. Попам велено було прихилити своїх парафіян, щоб вони цуралися світських шкіл, коли ж урядники (чиновники) міністерства освіти заведуть свою школу світську в якому селі, так щоб попи і громади не давали задля тієї школи ні хати, ні книжок, ні дітей.

До того ж треба сказати, що д. Чалий не вдався з Шевченковим Букварем сам до митрополита, а препоручив сю справу отцю Петру Лебединцеву, чоловікові хоч трохи й прихильному до української ідеї, але занадто вже обережному. Отець Петро не пішов простою стежкою, а кинувся «політикувати»... «Політика» та довела до такого лишень skutku, що отець Москвин, глянувши на Буквар, і не беручи його до рук, тільки й промовив; «А! Южно-Русській»... На сьому й край!

До єпископа Чернігівського Філярета подав того Букваря Тризна. Глянувши на Буквар, єпископ мовив Тризні, що треба віддати його спершу на розгляд консисторії. «Як не поверни, — писав 31 січня Тризна до Шевченка, — а від Філярета нічого не діждешся. Директор (шкіл світських) теж мнеться і каже, що Букварів в училища мало треба».

Такі звістки про Буквар вже не радували хворого Шевченка; а тут ще й Куліш, як оповідає д. Чалий, заходився іронізувати, що «Шевченко почав Кобзарем», а скінчив «Букварем».

Так переказує історію Шевченкового «Букваря», О. Кониський у своїй хроніці поетового життя. В ній він згадує про лист Шевченків до М. Чалого з приводу висилки йому транспорту того «Букваря». Вважаємо не зайвим навести тут і той цист цілком: він цікавий, як і все, що дотикається Шевченка.

*«Вельми шануємий
Михайло Корнієвич!»*

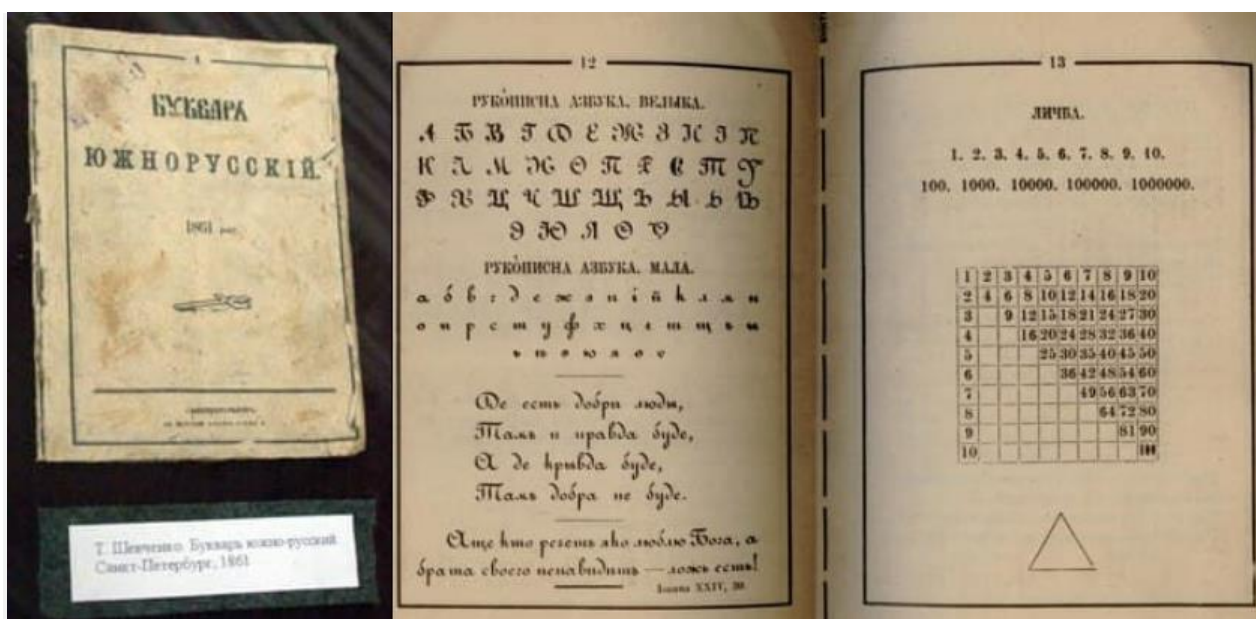
Посилаю вам на показ 10 екземплярів мого Букваря, а із контори транспортов Ви получите 100 екземплярів. Добре було б, якби його можна було розпустити по селам, де єсть школи. А як Бог поможе зібрати за його гроші, то положіть їх в касу ваших

воскресних школ. — Я чув і читав, що Високоцреосвященний Арсеній дуже возревнував о сельских шкодах і жалується, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій буквар і як що вподобається, то я йому пришлю хоть 5000 екземплярів, звичайно за гроші, бо то не мое добро, а добро наших убогих воскресних школ. Так і скажіть йому.*

** Певно в «Київськ. Ієнарх. Від.» С. Ч.*

Думка є за букварем надрукувати лічбу (арихметику) і ціни її величини такої ж, як і буквар. За лічбою — етнографію і географію в 5 коп. А історію, тільки нашу, може вбгаю в 10 коп. Як би Бог поміг оце мале діло зробить, то велике само б зробилося». Так піклувався Шевченко про розповсюдження свого «Букваря», бажаючи, щоб та невеличка книжка була тим промінем, який хоч трохи осяє безпросвітну темноту любого йому рідного люду.

«Буквар» Шевченків тепер є книжкою, якої, звичайно, не купиш ніде. Складено його по пануючому тоді літеросклададовому методу; до читання подано одразу уривки з псалмів українською мовою, потім ідуть молитви, думи, лічба, приказки. Ось його зміст:

БУКВАРЬ ЮЖНО-РУССКІЙ

1861 року. Ціна три копійки.

Санктпетербургъ. В ъ печатни Гогенфельдена и К°.

На обороті заголовної сторінки читаємо:

Печатать дозволяется. С.-Петербург ъ, 21-го ноября 1860 года.

Ценсоръ Архимандритъ Фотій.

Ценсоръ В. Бекетовъ.

Составил ъ Тарас ъ Шевченко.

Далі йде:

Велика азбука.

Мала азбука.

За сим — та сама азбука вроздріб, цифри. Склади (стихи — уривки з перекладених на українську мову псалмів). Псалом СXXXII (українською мовою). Молитви (передмова до них, Отче Наш, передмова до молитви Єфрема Сірина, молитва Єфремова). Рукописна азбука, велика рукописна азбука, мала. Личба (цифри), таблиця помноження (у квадраті, поділенім на клітки). Дума про Пирятинського поповича Олексія, Дума про Марусю попівну Богуславку. Народні пословиці. (Концівка — пугач на гілячці).

Не треба, звичайно, рівняти тодішні букварі до теперішніх і ставити до них ті самі вимоги, що тепер ставино: приблизно всі тодішні букварі більш-менш схожі були змістом на Шевченків букварь.

Та, властиво, у нас зараз не про те й річ. Нам хотілося тільки, переказавши історію Шевченкового букваря, подати до уваги нашому вчительству, що великій душі поетовій не чужою була доля народу, що темнота рідного люду тяжким болем відчувалася в щирім серці українського Кобзаря й примушувала його кидати гучну кобзу за для писання нудного букваря й раювати, втішатись не зроскошів своєї поезії, а з сухих, на перший вигляд мертвих, літер. Але поет знав, що за тими нікчемними літерами та цифрами ховається добробут і пишний розвиток рідного краю, й не дарма казав: «Як би Бог поміг отсе мале діло зробити, то велике й саме зробилося б».

Будемо вірити, будемо чекати, як вірив і чекав наш незабутний поет. Тільки чекатимемо, не згорнувши руки, а працюючи, бо Праця єдина з недолі нас вирве, - як казав другий великий трудовник на ниві народвій, Б. Грінченко.